

A XII. SZÁZADI FŐURI CSOPORTHARCOK ÉRTÉKELÉSÉHEZ

Az 1160-as években — III. István uralkodása első felében — a középkori magyar állam XII. századi történetének legválságosabb időszakát élte át. E néhány esztendő során Európa egyik leghatalmasabb országa, a bizánci birodalom a magyar királyság hűbéri alávetésére tört. Politikai célja elérése érdekében Bizánc császára, a baszileusz a törvényes uralkodóval szemben II. László és IV. István személyében trónkövetelőket, illetve ellenkirályokat léptetett fel és vett pártfogásába.¹ A történeti kutatás kimutatta: az 1156—1157 óta meglehetősen feszült magyarországi viszonyok² és a bizánci expanzív kísérletek nyomán fellángoló belviszályok, trónharcok nagymértékben elősegítették azt, hogy ezekben az években a világuralmi terveket kovácsoló Manuél Komnénosz császár meghatározó módon beleszólhatott a magyar királyság sorsának alakulásába.³

A polgári történetírás e trónharcokat a magyar trónöröklési jog rendezetlenségével, különféle trónöröklési elvek létevel, illetve mindenféle öröklési elv hiányával magyarázta.⁴ A marxista történettudomány ezzel a felfogással szemben helyesen mutatott rá arra, hogy a bizánci beavatkozásra lehetőséget adó főuri csoportok, pártküzdelmek mögött nem egyes trónbetöltési elvek megléte vagy éppenséggel ezek hiánya húzódik meg, hanem a vezető főuri frakciók különböző politikai, gazdasági és ideológiai érdekeinek összeütközéséről van szó, amelyhez a trónviszályok csak „formát szolgáltattak.”⁵

¹ A magyar királyság elleni bizánci expanzív törekvésekre ld. MAKK F.: Megjegyzések III. István történetéhez. *Acta Universitatis de Attila József nominatae. Acta Historica LXVI.* Szeged 1979. (továbbiakban: MAKK 1979.) 29—42.

² II. Géza uralkodása utolsó időszakának belpolitikai küzdelmeire ld. MAKK F.: Megjegyzések II. Géza történetéhez. *Acta Universitatis de Attila József nominatae. Acta Historica LXII.* Szeged 1978. (továbbiakban: MAKK 1978.) 3—23.

³ Erre ld. pl. PAULER GY.: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I. Bp. 1899.² 295.; DEÉR J.: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. Kaposvár 1928. 136.; MORAVCSIK GY.: Bizánc és a magyarság. Bp. 1953. (továbbiakban: MORAVCSIK 1953.) 78.; MOLNÁR E. (szerk.): Magyarország története I. Bp. 1971.³ (a vonatkozó rész SZÉKELY GY. munkája; a továbbiakban: SZÉKELY 1971.) 74.

⁴ PAULER: i. m. 295.; MARCZALI H.: Magyarország története. Bp. 1911. 121.; SCHERER F.: Komnénosz Mánuel bizánci császár (1143—1180) világuralmi törekvései. Gyula 1911. 99—100.; DEÉR J.: Pogány magyarság — keresztény magyarság. Bp. 1938. 126., 131.; GYÓNI M.: Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében. Magyar—görög tanulmányok 7. Bp. 1938. 55—56.; HÓMAN B.—SZEKÉLY GY.: Magyar történet I. Bp. 1939.⁶ (továbbiakban: HÓMAN 1939.) 287., 361., 377.

⁵ MOLNÁR E.: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig. Bp. 1949.³ (továbbiakban: MOLNÁR 1949.) 315., 320—322., LEDERER E.: Az egyház szerepe az árpádkori Magyarországon. Századok 1949. (továbbiakban: LEDERER 1949.) 84.; ELEKES L.—LEDERER E.—SZÉKELY GY.: Magyarország története az őskortól 1526-ig. Egyetemi tankönyv. Bp. 1961. (a vonatkozó rész LEDERER E. munkája; a továbbiakban: LEDERER 1961.) 73., 98.; ELEKES L.: A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig. Bp. 1964. 73—74.; SZÉKELY 1971. 74.; KRISTÓ GY.: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp. 1979. (továbbiakban: KRISTÓ 1979.) 59.

A szemben álló úri frakciók küzdelmének vizsgálata során a marxista kutatás a korabeli magyar uralkodó osztályt két nagy csoportra: *egyházira és világiakra* választotta szét, s arra a következtetésre jutott, hogy a XII. század közepétől néhány évtizeden át a hazai belpolitikai életet alapvetően e két főúri csoport, illetve párt egymás elleni hatalmi küzdelme határozta meg. Királyok, ellenkirályok és trónkövetelők e két frakció támogatásával vívták meg harcukat a királyi koronáért.⁶ E koncepció legrészletesebben kifejtett változata szerint a baszileusz által támogatott „görögbarát” ellenkirályok (II. László és IV. István) hívei — a bács-kalocsai érsek-séghez tartozó egyházi hatalmasságok mellett — elsősorban a világi nagyurak voltak, míg az ellenük harcoló III. Istvánt mindenekelőtt az egyházi nagybirtokosság támogatta.⁷

Mi azonban nem tudjuk elfogadni sem azt, hogy a XII. század közepének hatalmi harcaiban a magyar uralkodó osztály egyházira és világiakra különült volna el, sem azt, hogy amíg III. Istvánt az egyházi előkelők pártja, addig az ellenkirályokat a világi nagyurak pártja támogatta volna. Véleményünk szerint ez a koncepció részben a XII. század közepi európai nagypolitika egyik fő erővonalának: a német-római császárság és a pápaság küzdelmének, részben pedig a magyarországi feudális biroktípusok két nagy (egyházi és világi) tényezőjének mechanikus rávetítése a magyar belviszonyokra.⁸

A rendelkezésünkre álló gyér számú kútfők adatai sajnos nem elégségesek az egyes úri frakciók társadalmi összetételének pontos meghatározására. Az azonban forrásaink révén teljes egyértelműséggel megállapítható, hogy a trónviszályokban részt vevő és küzdelmeikben külföldi hatalmak segítségét is igénybe vevő nagyúri csoportok meidegyikébe *egyaránt* tartoztak világi és egyházi előkelők.

1162-ből III. Istvántól egyetlen oklevél maradt ránk. A diploma tanúnévsora szerint 1162 közepén a menekülő félben levő III. István főemberei között az egyházi előkelőket Lukács esztergomi érsek, Mikó kalocsai érsek, Macharius püspök és Beloslaus prépost, a világi nagyurakat Heidrik nádor, Gabriel udvarispán, Ampud, Lőrinc, Ruben, Fulco és Dénes comes képviselték.⁹ Az uralkodói hatalmat megszerző II. Lászlónak (1162 július—1163 január) komoly társadalmi bázisa volt az országban, a főurak egy jelentős része elfogadta őt királyának. Az ellenkirály uralmával kapcsolatban így vagy úgy állást foglaló konkrét személyek magatartásáról csak annyit tudunk, hogy Lukács érsek a leghatározottabban szembefordult II. Lászlóval, viszont Mikó érsek — III. István egykori híve — melléállt, és királlyá koronázta a trónkövetelőt.¹⁰ Nem lehet kétséges, hogy a kalocsai főpaphoz hasonlóan más egyházi hatalmasságok is elfogadták uralkodójuknak II. Lászlót. A bizánci császár által támogatott két ellenkirály társadalmi bázisa azonban nem volt azonos, mivel IV. Istvánt (1163 január—1163 június) kezdettől fogva az uralkodó osztály jóval kisebb része támogatta, mint II. Lászlót. Erre egyértelműen rávilágítanak 1162 nyarának eseményei, amikor is a magyar urak még bizánci nyomásra sem voltak hajlandók királyukká

⁶ Erte ld. LEDERER 1949. 84—85.; MORAVCSIK 1953. 78., 80.; LEDERER 1961. 98., 99., 100., 101. 102.; ELEKES: i. m. 80., 83.; BARTHA A.: A magyar történelem problémái 1526-ig. Történelmi Szemle 1968. 114.; GY. MORAVCSIK: Byzantium and the Magyars. Bp. 1970. 80.

⁷ LEDERER 1961. 101—102.

⁸ A magyarországi feudális földmagántulajdon alapvető formáira ld. LEDERER E.: A feudalizmus kialakulása Magyarországon. Bp. 1959. 31—206.; ELEKES: i. m. 65—66.

⁹ NAGY J.: Sopron vármegye története. Oklevéltár I. Sopron 1889. 2.szám.

¹⁰ E. SZENTPÉTERY: Scriptores rerum Hungaricarum I—II. Bp. 1937—1938. (továbbiakban: SRH) II. 200—201., 336—337.; A. F. GOMBOS: Catalogus fontium historiae Hungaricae I—III. Bp. 1937—1938. (továbbiakban: G) 1095.

megtenni István herceget, viszont készséggel trónra ültették a baszileusz másik pártfogoltját, László herceget.¹¹ De IV. István hívei között is voltak egyháziak és világiak. Mígeln Henrik idevonatkozó tudósítása mellett — hogy ti. „Istvánt, László király öccsét néhány *püspök* és *úr* megkoronázta az ország számára”¹² — erre vall IV. István egyetlen, 1163. évi oklevele. Ennek tanúnévsorában a világi urakat Belus bán, Tamás nádor, Hendrik bodrogi, Esau csanádi comes neve, míg az egyházi előkelőket Mikó bácsi érsek — aki IV. Istvánt is megkoronázta —, Miklós váradi, Macharius pécsi püspök és István választott csanádi püspök neve jelzi.¹³

Az oklevél alapján kétségtelen, hogy az ország déli — egyházzal szemben — részben a bács-kalocsai, részben pedig az esztergomi érsek fennhatósága alá tartozó — s a bizánci behatolás irányában fekvő területeinek egyházi vezetői IV. István udvarában, kíséretében tartózkodtak, tehát nyilvánvalóan kiszolgálták és támogatták az ellenkirályt. Hasonló megállapítás tehető a világi urak vonatkozásában is, hiszen az országos főtisztviselők mellett a bodrogi és a csanádi comes neve olvasható a tanúnévsorban a megyésispánok közül. Nem lehet azonban azt állítani, hogy IV. István hívei *területi* alapon különíthetők el III. István támogatóitól, ámbár Bizánc földrajzi közelsége az ország déli részein a főemberek magatartására befolyásoló tényezőként hathatott. A Képes Krónika egyik passzusának vizsgálata kapcsán a kutatás ugyanis úgy foglalt állást, hogy a Dunántúlon, tehát nyugati országrészben birtokos Csák-nemzetség IV. István odaadó híve volt¹⁴. Fel kell tehát tételeznünk azt, hogy — a világi előkelőkhöz hasonlóan — az egyháziak közül sem csak az oklevélben szereplő főpapok fogadták el királyuknak IV. Istvánt, velük együtt más egyházi főemberek is kiszolgálhatták és támogathatták az ellenkirályt. A tények azt mutatják, hogy az egyházi előkelők — sajátos helyzetüknél fogva — még a világiaknál is kevésbé köthetők mereven egy — egy király vagy annak ellenfele táborába, hiszen III. István 1163—1166 között kelt okleveleinek tanúsága szerint IV. István egyházi hatalmasságai közül Mikó érsek, Macharius és István püspök az ellenkirály bukása (1163. június 19.) után III. István uralmának hívei közé léptek.¹⁵ Ezen adatok fényénél

¹¹ A. MEINEKE: *Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum. Corpus scriptorum historiae Byzantinae*. Bonnæ 1836. (továbbiakban: K) 203.; J. A. v. DIETEN: *Nicetae Choniatae Historia. Corpus fontium historiae Byzantinae XI/1. Series Berolinensis*. Berolini et Novi Eboraci 1975. (továbbiakban: N) 127.; G 1095.

¹² SRH II. 201.; Képes Krónika. Kálti Márk krónikája a magyarok tetteiről. Fordította és a jegyzeteket összeállította: GERÉB L. Bp. 1959. 236.

¹³ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae II. Red.*: T. SMÍČIKLAS. *Zagrabiae* 1094. 94. szám. — Más szövegkiadás szerint az oklevél tanúnévsorában szerepel még Broccha (Baracska) udvarispán, Boricius (Borics) bán és Adrianus (Adorján) comes neve is (G. FEJÉR: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis II. Budae* 1829. 166.). Ha ez a tanúnévsor hitelesnek bizonyul, akkor ez azt jelenti, hogy ezek a világi előkelők is IV. István hívei közé tartoztak. Borics boszniai bán személyére ld. N. KLAJČ: *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*. Zagreb 1976. 455.

¹⁴ SRH I. 300. — III. István hívének, Hahótnak és a IV. Istvánt támogató Csák-nemzetségnek az összecsapására ld. KARÁCSONYI J.: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I—III*. Bp. 1900—1901. II. 116.; MÁLYUSZ E.: *Az V. István-kori gesta. Értekezések a történeti tudományok köréből*. Új sorozat 58. Bp. 1971. 58—59., 80—81. Egyébként a IV. István-féle oklevélben szereplő Baracska curialis comes is dunántúli főúr volt (KARÁCSONYI: i. m. I. 203.).

¹⁵ IPOLYI A.—NAGY J.—VÉGHELY D.: *Hazai okmánytár VI*. Bp. 1876. (továbbiakban: HO) 3—4.; JAKUBOVICH E.: XII. századi oklevéltörödékek. *Levéltári Közlemények* 1924. 157. (Az utóbbi oklevél keletkezésének idejére ld. KUBINYI A.: *Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén*. *Levéltári Közlemények* 1975. 66. 61. jegyz.); A zichi és vasonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára I. Pest 1871. (továbbiakban: ZO) 2.; O-magyar olvasókönyv. Összeállította JAKUBOVICH E. és PAIS D. *Tudományos Gyűjtemény* 30. Pécs 1929. 45. III. István semmiféle szankcióit nem alkalmazott a legfőbb ellenségeinek királyi hatalmát legalizáló Mikó kalocsai érsekkel szemben. Nyilvánvalóan fontosabb volt számára az érsek megnyerése, mint eltaszítása. Valószínű

meglehetősen változatos képet mutat Mikó kalocsai érsek politikai magatartásának alakulása ezekben az években. A II. Géza halálát követő első hetekben még III. István kíséretében volt található, 1162 júliusában már csatlakozott II. Lászlóhoz, 1163 első felében IV. István szolgálatában állt, ennek menekülése után egy, 1163—1164-re datálható oklevél szerint már ismét III. Istvánt támogatta.¹⁶ Az a tény, hogy a főúri pártharcok során a kalocsai és az esztergomi főpap politikai törekvései rendszerint keresztezték egymást, s a két érsek többnyire szemben álló nagyúri frakciók vezetői közé tartozott, nyomatékkal hívja fel a figyelmet arra a rivalizálásra, amely az esztergomi és a kalocsai érsekség között korszakunkban különös élességgel folyt a magyar egyház vezető helyéért. Ugyanakkor gyér adataink azt mutatják, hogy a világi előkelők körében szintén megfigyelhető a pártállás megváltoztatása a trónviszályok idején. Esau comes 1163 első felében IV. István udvarában volt, 1165-ben viszont III. István király szűkebb környezetében találjuk őt.¹⁷

Az egyes főúri frakciók nagyságának és erejének a pártharcok során történő gyarapodására, illetve csökkenésére forrásaink közül különösen Mügeln Henrik krónikája és a kortárs bizánci történetírók, Kinnamosz és Nikétasz munkái szolgáltatnak számos igen szemléletes tudósítást.¹⁸ A szemben álló csoportok egyházi és világi elemeinek körében egyformán megnyilvánuló gyakori pártváltoztatások ugyancsak azt igazolják, hogy eleve nem lehet a XII. század közepének magyar uralkodó osztályát mechanikusan két, összetételében homogén — *egyházi*, illetve *világi* — frakcióra szétválasztani. Véleményünket perdöntő módon bizonyítja Barbarossa Frigyes császár egyik korabeli levele.¹⁹ A levél háttérében az áll, hogy 1163. évi kudarcá után IV. István, mivel csalódott a III. Istvánnal egyezséget kötő bizánci uralkodóban, segítségért Frigyes császárhoz folyamodott. E lépése következtében a magyarországi trónharcokban érdekelt felek figyelme Barbarossa felé fordult. I. Frigyesnek — valószínűleg 1163—1164 fordulóján²⁰ — Eberhard salzburgi érsekhez írott levele szerint ekkoriban három követség érkezett Magyarországról a császárhoz. Az egyiket IV. István küldte, hogy elvesztett koronája visszaszerzéséhez támogatást kérjen.

III. István, hogy "elűzött nagybátyja" akcióját megghiúsítsa, szintén elküldte követeit Frigyeshez. A kiélezett magyar belpolitikai helyzetre, az uralkodó osztály megosztottságára vet fényt az, amit a császár a hozzá érkezett *harmadik* követségről ír. Eszerint a magyar föld sok bárója és előkelője e követség útján juttatta kifejezésre azt, hogy szívesen helyezné magát a császár uralma alá, s ezért nagy tiszteletet tanúsít a császár és annak birodalma iránt.²¹ Ez azt jelzi, hogy a magyar uralkodó osztályon belül volt egy olyan csoport is, amelyik sem III. István, sem IV. István uralmát nem

PAULER véleménye (i. m. 309.), mely szerint az a főpap, aki 1165-ben III. István megbízásából a béke kötés tárgyában Manuél császárt felkereste (K 247.), Mikó kalocsai érsek volt. Élvezte a király a bács-kalocsai érsek támogatását Prodanus zágrábi püspök áthelyezésének ügyében is, amely III. Sándor szerint a kánonok ellenére történt (W. HOLTZMANN: XII. századi pápai levelek kánoni gyűjteményekből. Századok 1959. 410.). — A IV. István-féle diplomában ugyancsak szereplő Miklós váradi és Bernaldus zágrábi püspökök közül az utóbbiról nincsenek további adataink. Viszont bizonyosra vehető, hogy Miklós püspök — aki II. Géza idejében a királyi kápolna vezetője volt — IV. István bukása után III. István egész uralkodása folyamán megmaradt a váradi egyház élén, majd III. Béla alatt 1181 és 1183 között az esztergomi érseki széket birtokolta. Pályafutására ld. KUBINYI: i. m. 94., 112., 113.

¹⁶ HO VI. 3.

¹⁷ C II. 94. szám; ZO I. 2.

¹⁸ SRH II. 201—202.; K 216., 217., 224—225., 226., 239.; N 128.

¹⁹ H. SUDENDORF: Registrum oder merkwürdige Urkunden für die deutsche Geschichte I. Jena 1849. 21. szám.

²⁰ Nem fogadható el PAULER véleménye, aki 1163 elejére datálja a levelet (i. m. 299).

²¹ Ld. 19. jegyz.

fogadta el, hanem nyílt beavatkozásra szólította fel a császárt, s az országot felajánlotta Barbarossának. I. Frigyes 1163 október óta Itáliában tartózkodott, ahol újabb itáliai hadjáratával foglalkozott, amely a dél-itáliai normann királyság ellen irányult volna.²² A német-római császár Itália meghódítását fontosabbnak tartotta a maga számára, mint a magyar trónviszályokba való közvetlen beavatkozást, különösen miután riválisa, Manuél is IV. István bukása után kiszorult Magyarországról. Éppen ezért Frigyes 1164 márciusában Parmában elutasította IV. István segítségkérő követeit.²³ Ugyanakkor a német uralkodó híveire és szövetségeseire — a cseh királyra, az osztrák hercegre és a stájer örgrófra — bízta a magyar helyzet alakulásának figyelemmel kísérését, s azt is meghagyta nekik, hogy szükség esetén tegyék meg a birodalmi érdekeknek megfelelő lépéseket.²⁴ A salzburgi érsekhez írott császári levél tehát ékes bizonyítéka annak, hogy 1163—1164 táján mindenképpen a magyar feudális urak osztálya nem két, hanem legalább három frakcióra hasadt szét. Nem ismerjük e harmadik főúri csoport társadalmi összetételét; elképzelhető, hogy e harmadik csoportosulás vezetőinek egy részét azok között a nyugati lovagok között kell keresnünk, akik a XII. század közepén jöttek Magyarországra.²⁵

Az egyházi és világi előkelők pártállásának gyakori változtatása miatt e nagyúri csoportok, illetve pártok nem bizonyultak szilárd és állandó politikai képződményeknek.²⁶ A csoportküzdelmekben, trónviszályokban az egyházi és világi előkelők állásfoglalását döntő mértékben az határozta meg, hogy az adott történelmi pillanatban hol, melyik párt oldalán, melyik trónkövetelő, király vagy ellenkirály támogatásával bízhattak addigi helyzetük megtartásában, vagy remélhettek nagyobb politikai, anyagi s más hasznot és előnyt szerezni maguknak. A királyi hatalom gazdasági és politikai túlsúlya következtében ebben az időben az uralkodó osztály tagjai még nem voltak képesek az önálló fellépésre, ezért céljaik elérésére különösen alkalmasnak látszott a királyi dinasztia belüli trónviszályok szítása. Ugyanis „az uralomváltozás a kíséretek, a tanács, az előnyökkel járó tisztségek cseréjét” eredményezte.²⁷

A korabeli magyar külkapcsolatok alakulása azt mutatja, hogy a nagyúri csoportok — a megelőző időkhöz hasonlóan — egymás elleni küzdelmükben mindig ahhoz a külföldi hatalomhoz fordultak segítségért, amelytől egy adott helyzetben a legnagyobb támogatást várhatták. A források alapján egyáltalán nem igazolható az a nézet, mely szerint korszakunkban a főúri pártok közül az egyik (ti. az egyházi nagybirtokosság) támasza a pápaság, a másik (ti. a világi nagybirtokosság) külföldi szövetségese a bizánci császárság lett volna.²⁸

I. Frigyes idézett levelének tanúsága szerint egyazon pillanatban a szemben álló nagyúri frakciók mindegyike, még IV. István csoportja is, a német-római császártól — s nem a bizánci baszileusztól vagy a pápától — igyekezett támogatást szerezni.²⁹ Más tények is határozottan ellentmondanak a fenti koncepciónak. Így III. István, aki e vélemény szerint „az egyházi párt” királyának lenne tekinthető, III. Sándor pápa egyik legfőbb szövetségésével, Manuél bizánci császárral vívott küzdelmében — a keleti (bizánci) egyházhoz tartozó halicsi fejedelem mellett — azokra a nyugati

²² K. HAMPE: Deutsche Kaisergeschichte in der Zeit der Salier und Staufer. Heidelberg 1968. 175—176.; K. JORDAN: Investiturstreit und frühe Stauferzeit 1056—1197. München 1973. 137.

²³ G 481.

²⁴ SUDENDORF: i. m. 22. szám.

²⁵ A II. Géza és III. István uralkodása idején Nyugat-Európából Magyarországra jött lovagok e szerepére utal KRISTÓ GY. a tizkötetes Magyarország története vonatkozó részének kéziratában.

²⁶ MOLNÁR 1949. 319. 28. jegyz.

²⁷ ELEKES: i. m. 74.: KRISTÓ 1979. 64., 66.

²⁸ LEDERER 1949. 85., MORAVCSIK 1953. 78.; LEDERER 1961. 99—102. UNGER M. — SZABOLCS O.: Magyarország története. Rövid áttekintés. Bp. 1979^a. 25.

²⁹ SUDENDORF: i. m. 21. szám.

uralkodókra, illetve fejedelmekre (a német császárra, a cseh királyra, az osztrák hercegre) támaszkodott, akik szemben álltak III. Sándor gregoriánus pápaságával, s az ellenpápák legfőbb védelmezői voltak. Ezek után teljesen érthető, hogy — a nemzetközi küzdőtéren Manuél szövetségét élvező — III. Sándor pápa a görögbarát ellenkirályokkal igyekezett kedvező kapcsolatokat létesíteni.³⁰ A világi nagybirtokosság és Manuél bábjának, illetve politikai játékszerének minősített II. László³¹ hajlandónak is bizonyult együttműködni „az egyházi párt” legfőbb külföldi támaszának megtett III. Sándor pápával, amikor ennek kérésére szabadon engedte börtönéből egyik legnagyobb ellenségét, Lukács érseket.³² III. Sándor és IV. István viszonya meglehetősen felemás volt. A magyar király ugyanis az 1161. évi egyházi konkordátum alapján nem engedélyezte a hazai egyházfők Rómához való fellebbezését, és pápai legátusokat sem fogadtak be az országba,³³ a pápa — 1163. május 29-i levele szerint — ausztriai és magyarországi híveit mégis azért kívánta mozgósítani, hogy azok akadályozzák meg I. Frigyes azon hadjáratát, amelyet a német császár III. István érdekében IV. István ellen tervezett indítani.³⁴ A pápa nyilvánvalóan attól tartott, hogy Barbarossa közvetlen beavatkozása nyomán Magyarország IV. Viktor ellenpápát fogadja el, ami természetesen nagymértékben gyengítette volna III. Sándor nemzetközi helyzetét. III. Sándor számára teljesen közömbös volt a magyarországi főúri csoportok konkrét társadalmi összetétele; a gregoriánus pápaság kész volt minden olyan nagyúri frakcióval szövetkezni, s azt lehetősége szerint támogatni, amelyik szemben állott III. Sándor fő ellenségével, a német-római császárral.

Összefoglalásul tehát megállapíthatjuk, hogy a XII. század közepén a főúri frakciók nem egyházi, illetve világi alapon szerveződtek. A trónviszályok során az uralkodó osztály tagjai — akár egyháziak, akár világiak voltak — saját hatalmi politikai, gazdasági s egyéb érdekeiktől vezérelve mindig ahhoz a félhez csatlakoztak, amelyiktől a legnagyobb előnyt remélték, s így a szemben álló csoportok mindegyikében egyaránt helyet kaptak egyházi és világi előkelők. A királyok, ellenkirályok és trónkövetelők, valamint a mögöttük felsorakozó főurak céljaik elérése érdekében válogatás nélkül kértek segítséget a különböző külföldi uralkodóktól. Ez utóbbiak pedig — tekintet nélkül a nagyúri pártok társadalmi összetételére — saját politikai befolyásuk növelése céljából bármelyik magyarországi frakcióval hajlandók voltak szövetséget kötni.

Végül úgy véljük, hogy a magyar uralkodó osztály politikai rétegződésével és a főúri csoportok külföldi szövetségkeresésével kapcsolatban — az 1160-as évek konkrét eseményeiből — levont tanulságok nemcsak a tárgyalt rövid időszakra, hanem a XII. század egészére jellemzőnek tekinthetők.³⁵

³⁰ Egyébként a korabeli nemzetközi politikai erőviszonyoknak és a reális lehetőségeknek megfelelően az egymással rivalizáló magyarországi főúri csoportok érdemi (elsősorban komoly pénzügyi és katonai) támogatást főképpen a német birodalomtól és a bizánci császárságtól — illetve ezek szövetségeseitől — várhattak. A rendkívül nehéz helyzetben levő III. Sándor pápa maga is idegen támaszra szorult. Mindezt világosan mutatja IV. István külpolitikai szövetségkeresése. A trónkövetelő először Barbarossa Frigyeshez (1157—1158), majd Manuélhoz (1158—1160), azután ismét a német uralkodóhoz (1160—1161) folyamodott segítségért. 1162—1163-ban bizánci pártfogást élvezett, 1163—1164 fordulóján Frigyesztől kért támogatást, ettől kezdve haláláig újból a baszileusz volt legfőbb külföldi szövetségese (ld. MAKK 1978. 7—17.; MAKK 1979. 29—37.). — III. Sándor és Manuél kapcsolatára ld. F. CHALANDON: *Les Comnène. Études sur l'empire byzantin aux XIe et XIIe siècles* II. Jean II Comnène (1118—1143) et Manuel I Comnène (1143—1180). Paris 1912. 558—565.; M PACAUT: *Alexandre III*. Paris 1956. 113., 233—234.; JORDAN: i. m. 139.

³¹ LEDERER 1961. 101.; MORAVCSIK 1953. 88.

³² G 1095.

³³ G 1032. — Az 1161. évi magyar—papai egyházi megállapodásra ld. MAKK 1978. 19—20.

³⁴ J. PFLUGK-HARTTUNG: *Acta pontificum Romanorum inedita* II. Graz 1958. 417. szám.

³⁵ A XII. századi főúri pártharcok részletes történetére ld. MAKK F.: *Magyar—bizánci kapcsolatok a XII. században*. Szeged 1978. (kéziratot kandidátusi értekezés) passim.

A L'APPRÉCIATION DES LUTTES DE GROUPES SEIGNEURIAUX AU XIIe SIÈCLE

Dans notre historiographie la conception suivante s'est propagée: aux luttes pour le trône au XIIe siècle, deux grands groupes — c'est-à-dire le parti des aristocrates ecclésiastiques et le parti des aristocrates laïques — de la classe dominante avaient participé. Selon cette conception, l'allié le plus important des aristocrates ecclésiastiques était la papauté grégorienne, tandis que les seigneurs laïques étaient soutenus dans leur lutte par l'empire byzantin.

Mais l'auteur dans son étude expose sa position suivante: les fractions de grands féodaux ne se sont pas organisées sur une base ecclésiastique ou sur une base laïque. Aux cours des luttes pour le trône, les membres de la classe dominante — ecclésiastiques ou laïques — se ralliaient toujours à la partie (au parti) de qui ils espéraient acquérir les plus grands avantages, suivant leurs intérêts de pouvoir, politique, idéologique économique et d'autres. Selon l'auteur, dans chacun des groupes de grands seigneurs opposés, les aristocrates ecclésiastiques et les aristocrates laïques ont également trouvé leurs places. Les rois, les rois rivaux, les prétendants au trône et les groupes seigneuriaux derrière eux, demandaient de l'aide sans choix à de différentes puissances étrangères (allemande, papale, byzantine, tchèque, russe etc.) pour réaliser leurs propres buts.

Ференц Макк

К ОЦЕНКЕ БОРЬБЫ МАГНАТСКИХ ГРУППИРОВОК В XII В.

В венгерской исторической науке получила широкое распространение точка зрения, согласно которой на протяжении XII в. в борьбе за престол принимали участие две большие группировки господствующего класса — партия церковной верхушки и партия светской аристократии. Согласно этой концепции главным союзником церковной верхушки являлось григорианское папство, однако светских магнатов поддерживала Византия. В статье автор приходит к выводу, что группировки феодалов формировались не на этом основании. В борьбе за престол все представители господствующего класса — как церковные так и светские — руководствовались своими собственными (политическими, экономическими, идеологическими и т. д.) интересами. Они всегда поддерживали ту сторону, которая более надежно способствовала достижению желаемых преимуществ. По мнению автора в обеих группировках мы находим представителей церкви и светской аристократии. Короли — как настоящие так и избранные противной партией —, претенденты на престол и их партии одинаково использовали иностранную (немецкую, византийскую, чешскую, русскую и т. п.) помощь в осуществлении своих целей.